

Memorialistica carcerală a comunismului românesc și dilemele sale etice

Dumitru Tucan

West University of Timișoara, Faculty of Letters, History, Philosophy, and Theology
Corresponding author emails: dumitru.tucan@e-uvt.ro

Ethical Dilemmas in Romanian Communist Carceral Memoirs

Abstract: This article explores the ethical questions that arise from memoirs detailing the traumatic experiences within Romanian communist prisons and concentration camps. Upon entry into the communist detention system, individuals found themselves in a realm of extreme brutality, unpredictability, and a complete disregard for human dignity and ethical principles, where survival became the vital concern. This context gives rise to two primary ethical challenges concerning carceral memoirs: firstly, there's the way narratives are constructed. This includes decisions about what details to include or omit, the tone of the recounting, the way past experiences are influenced by the author's current circumstances and perspectives, and the risks of altering the truth based on the author's personal beliefs or ideologies. Secondly, the memoirs often grapple with the ethical implications of behaviors observed within the prisons, such as informing on fellow prisoners, colluding with the torturers, becoming a torturer, or other forms of moral compromise. The focus of this article is on the first challenge, examining how the ethical dilemmas of narrative construction manifest in the memoirs of those who endured the Romanian communist detention system, particularly the risk of distorting facts. At the heart of these carceral memoirs is the depiction of a significant historical disruption and a deeply traumatic experience that carries both individual and collective weight. By exploring these ethical dilemmas, the article aims to underscore the invaluable testimonial contribution of these memoirs. They not only document personal and shared traumas but also contribute to a broader cultural memory that supports humanistic and anti-totalitarian ethical reflections. Therefore, these memoirs transcend mere historical record-keeping. They become a medium for representation and interpretation, where the memoirist's authenticity and moral integrity as a "moral witness" are crucial for accurately conveying the historical reality.

Keywords: Memoir writing, ethical dilemmas, narrative construction, historical trauma, Romanian communist prisons, cultural memory, anti-totalitarian reflection

Citation suggestion: Tucan, Dumitru. "Memorialistica carcerală a comunismului românesc și dilemele sale etice". *Transilvania*, no. 10 (2025): 39-49.
<https://doi.org/10.51391/trva.2025.10.05>.

În memoriile sale publicate pentru prima dată în anii '90, academicianul Dimitri Lihaciov își amintește de primul său contact ca deținut cu lumea Gulagului: în lagărul de tranzit din Kem, poarta de intrare spre Solovki, primul lagăr al sistemului concentraționar sovietic¹, unul dintre gardieni îl lovește cu bocancul umplându-l de sânge, iar apoi îi strigă: „Aici nu mai există putere sovietică, aici există doar puterea solovceană!”². Replica, repetată de nenumărate ori – ne spune Lihaciov –, este emblematică pentru universul concentraționar comunist: odată cu primul pas făcut în „mașinăria penitenciară”³, pentru deținut regulile lumii „din afara” lagărului sunt abolite. Lumea în care intră e una care sugrumă firea individului, demnitatea vieții anterioare devenind o relicvă. Prizonierii, odată cu arestarea lor, sunt transportați într-un univers paralel în care domină arbitrarul, brutalitatea, umilința și amenințarea continuă a morții. În infernul detenției, prizonierii sunt obligați să-și lase la intrare nu numai speranța, ci și umanitatea. În aceste condiții supraviețuirea devine principalul impuls, capabil să pună între paranteze fundamentele etice pe care în mod obișnuit se clădește natura umană: compasiunea, empatia sau căutarea binelui comun. În mod normal deținuții, ca grup, ar trebui să fie solidari. De altfel, din nenumăratele relatări venite din acest univers știm acum că cei mai mulți au fost. Dar această solidaritate e subminată continuu din mai multe direcții: de ruptura biografică (generatoare de traumă), de presiunea sistemului (care încearcă să înfrângă prin teroare și dezumanizare voința

---

1. Anne Applebaum, *Gulagul. O istorie* (București: Humanitas, 2011), 55.

2. „Здесь власть не советская, — здесь власть соловецкая” – Dmitry S. Likhachev, *Reflections on the Russian Soul. A Memoir* (Budapest: CEU Press, 1999), 87.

3. Cf. Alexandr Soljenițin, *Arhipelagul Gulag*, I (București: Univers, 2008).

individuală), de slăbiciunea fizică sau psihică (ce face ca suferința să se transforme în frică și obediență față de tortionari), de neîncrederea în ceilalți (indusă de trădările generate tocmai de teroare) și, nu în ultimul rând, de pierderea speranței (care duce la resemnare, apatie sau, nu de puține ori, la ticăloșie). De aceea putem spune că „eroul” universului carceral e un adevărat Sisif al suferinței, care împinge la nesfârșit și aparent fără speranță bolovanul durerii, umilirii și disperării.

Genul memorialistic

Toată această presiune a universului concentraționar asupra individului e vizibilă în memorialistica celor care au supraviețuit și au avut tenacitatea să-și pună pe hârtie experiența. Memorialistica de factură concentraționară e un gen special de scriitură, iar o discuție despre natura sa particulară nu e de prisos în fixarea problematicilor etice ale acesteia. Memorialistica e de obicei asociată genurilor (auto)biograficului⁴, adică a acelor tipuri de scriitură care respectă ceea ce Philippe Lejeune numea „pact autobiografic”⁵, mai precis identitatea de factură narativă, transcrisă într-un regim autodiegetic⁶, dintre autor, narator și personaj. De aici rezultă caracterul asumat „subiectiv” al genului, relevant pentru evaluarea ulterioară, de către cititori mai mult sau mai puțin specializați, a elementelor specifice decupajului narativ. Dar există o diferență esențială între „subiectivitatea” memorialisticii și a celorlalte genuri autobiografice. Aceasta constă în specificul perspectivei care construiește „obiectul” narațiunii. În timp ce obiectul autobiograficului pare a fi „istoria individuală”, scriiturii memorialistice îi e specifică „istoria generală”, al cărei martor îi este autorul-narator⁷. Sau, cum ar spune Eugen Simion, în cazul memorialisticii funcționează nu un pact autobiografic, ci unul „cu istoria”⁸. Într-adevăr, memorialistica reprezintă mai degrabă o viziune documentară personală asupra unei epoci, decât înregistrarea unui destin individual. Înrdăcinarea în factual a memorialisticii e evidentă. Naratorul își asumă rolul de martor implicat sau de observator privilegiat al unor evenimente care influențează atât destinul personal, cât și pe cel al grupului sau identității din care acesta face parte. De aici deducem importanța actului scriiturii memorialistice, care e în esență un act voluntar de păstrare și integrare a amintirii personale în beneficiul arhivei comunității imagine din care face parte memorialistul⁹.

Așadar, memorialistica e rezultatul atât al unui „efort al amintirii” (anamnesis), cum ar fi spus Platon¹⁰, cât și al unui act al reprezentării și transcrierii acestuia. Urmă a trecutului care persistă în prezent, o urmă¹¹ care este simultan faptică și afectivă, amintirea reprezintă legătura dintre experiența individuală și evenimentialul istoric. A transcrie amintirea înseamnă a reconstrui o experiență a trecutului care pare a fi importantă ca mesaj pentru prezent și pentru viitor. Importantă e și tensiunea dintre prezentul actului amintirii și trecutul amintit. E o tensiune dirijată teleologic de cunoașterea deznodământului. Autorul spune povestea evenimentelor la un oarecare timp după desfășurarea acestora, aflându-se într-o postură de beneficiar al unui confort temporal de factură epilogică. Este confortul unui moment istoric ulterior, care dă dreptate memorialistului și-i care-i confirmă îndârjirea luptei. Această perspectivă a prezentului permite amintirilor, care constituie conținutul discursului memorialistic, să nu fie percepute ca o experiență brută a trecutului, ci ca una interpretată și resemnificată. În acest sens, memorialistica nu doar că e semnul unui proces reflexiv oarecare, specific tuturor genurilor confesive sau autobiografice, ci mai ales încurajează reflecția asupra istoriei, invitând de facto la o reconsiderare a trecutului din perspectiva prezentului.

În cadrul acestui proces, „asamblarea narativă”¹² și modul în care se construiește povestea devin elemente relevante cu o puternică încărcătură etică. Acestea implică nu numai alegerea unor mijloace specifice ale reprezentării – tonalitate, valorizări explicite și implicite, perspectivă narativă sau stil – ci și selecția și ordonarea deliberată a celor povestite: ce se povestește (și ce nu se povestește), cum se povestește (și de ce anumite detalii trebuie să rămână ascunse) și, mai ales, de ce se povestește. Prin urmare, memorialistica nu se limitează la a fi o simplă înregistrare a evenimentelor, ci se transformă într-un act de reprezentare și de interpretare, în care autorul-

4. Eugen Simion, *Genurile biograficului*, I, II (București: Tracus Arte, 2018).

5. Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique* (Paris: Seuil, 1996).

6. Gerard Genette, *Figures III (Discours du récit)* (Paris: Seuil, 1972), 253.

7. Ovidiu Verdeș, *Pentru un studiu românesc al autobiografiei*, în *Memorialistica românească: teorie și istorie literară*, ed. Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim, Doris Mironescu, Ioana Repciuc (Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2020), 448.

8. Simion, *Genurile biograficului*, I, 18-19. Relația dintre biografie și istoria trăită este observată și de Mircea Angheliescu, *Literatură și biografie* (București: Editura Universal Dalsi, 2005).

9. Înțelegem „amintirea” ca un proces complex, de factură psihologică, socio-culturală și discursivă, prin care indivizii și colectivitățile reconstituie, interpretează și dau sens experiențelor trecutului. „Amintirea” nu e o simplă actualizare sau înregistrare a evenimentelor trecute, ci mai degrabă o reconstrucție activă și selectivă, influențată de nevoi identitare, de interacțiuni sociale și de cadrele culturale ale prezentului.

10. Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea* (Timișoara: Amarcord, 2001), 18.

11. Cf. Ricoeur, *Memoria*, 86.

12. „Configurarea narativă”, „punerea în povestire” sau „punerea în intrigă” („mise en intrigue”), cum ar fi spus Ricoeur, *Memoria*, 107, 289 și urm.

narator, ca agent principal al rememorării care controlează elementele actului narativ, oferă o viziune personalizată asupra trecutului pentru a fi integrat în Istorie, înțelegând prin aceasta narațiunea cronologică a memoriei umanității. În acest sens memorialistica poate fi văzută ca un posibil instrument privilegiat al micro-istoriei¹³, acea tehnică a reconstrucției istorice care se concentrează pe dimensiunea umană, emoțională și afectivă a trecutului, acolo unde dezideratul principal e tridimensionalitatea detaliului capabil să redea imaginea experienței umane autentice în context. Microistoria reprezintă, prin reducerea „scării observației la nivel microscopic”¹⁴, o perspectivă mai degrabă antropologică asupra istoriei și permite interpretări nuanțate ale acesteia, care uneori completează, alteori subminează versiunile de natură monolitică ale privirilor panoramice asupra unor epoci ori evenimente. În același fel și memorialistica, văzută ca document „personal”, e revelatoare pentru a observa reprezentarea experienței vii a istoriei.

Aici, o discuție despre problematica „memoriei”, care pare în mod natural legată de memorialistică, e și ea relevantă. Scriitura memorialistică, în calitatea sa de vehicul al memoriei personale, interacționează cu un corpus memorial mai amplu, iar rezultatul este o încadrare socio-culturală și identitară a reprezentărilor și rememorărilor experienței istorice. Rezultatul este ceea ce Maurice Halbwachs¹⁵ numea memorie colectivă, văzută nu ca sumă a amintirilor individuale, ci ca sublimare valorică a acestora, în cheia identitară specifică unei colectivități. Această sublimare valorică este generată de manifestările diverse din sfera discursului public, dar mai ales de reprezentările culturale ale actelor memoriale, din care memorialistica face, fără îndoială, parte. Așa s-a născut nevoia unui nou concept, acela de memorie culturală. De exemplu, Jan Assmann¹⁶ consideră memoria culturală ca fiind o memorie colectivă ce se manifestă ca un cadru de referință comun pentru o colectivitate, dinamica acesteia fiind vizibilă în diverse forme de manifestare simbolică în interiorul discursului și acțiunii publice, inclusiv prin ceea ce putem numi „artefacte memoriale” (texte, imagini, forme artistice etc.). De fapt, inovația lui Jan Assmann în ceea ce privește conceptul de memorie colectivă al lui Halbwachs, este aceea de a-l rupe în două componente: memoria comunicativă și memoria culturală. Dacă memoria culturală e memoria care se manifestă, cu transformările și reformulările de rigoare, pe durate ample, memoria comunicativă este memoria vie a experienței istorice. Văzută de Assmann ca o memorie care „trăiește în interacțiunea și comunicarea de zi cu zi”, cu o „adâncime temporală limitată”, care de obicei nu depășește cadrele temporale ale interacțiunii directe a „trei generații”¹⁷, memoria comunicativă absoarbe și comunicarea directă a martorilor evenimentelor istorice. Astfel, memorialistica e parte a memoriei comunicative, vii, manifestate în vecinătatea relativă a evenimentului istoric. Dar această vecinătate presupune și interacțiunea cu anumite filtre memoriale specifice epocii, în special cu dominantele ideologice ale acesteia. Nu de puține ori interesele și viziunile autorului-narator nu coincid cu ideologia spațiului public, oricare ar fi manifestările și energiile sale politice. Că e vorba de ideologia impusă de un sistem politic totalitar sau de ideologie ca manifestare a unui sistem valoric implicit, memorialistul se află sub presiunea, conștientizată sau nu, a acesteia. Din acest punct de vedere, reprezentarea memoriei devine și un act de negociere și confruntare ideologică ce naște dileme etice.

Un ultim detaliu despre specificul generic al memorialisticii: problema dimensiunii sale estetice. Deși prin natura lor genurile autobiograficului, inclusiv memorialistica, sunt mai degrabă valorizate din perspectiva autenticității, a incisivității reflexive sau a densității documentului existențial, există o implicită tentație de a evalua (și) estetic acest tip de scriere, eventual lărgind sfera esteticului în așa fel încât să cuprindă și aceste calități¹⁸. Motivația e simplă și ține atât de istorie, cât și de elementele constitutive ale genului. Deși derivată dintr-un tip natural de narativitate – narațiunea experiențială¹⁹ – cu circulație limitată până în perioada modernă, scriitura autobiografică iese din umbră în perioada romantică, o perioadă de legitimare a subiectivității și sensibilității personale, ajungând să se stabilizeze ca gen după prima jumătate de secol XIX²⁰. Romanticismul conferă deschideri și respectabilitate genului, făcând ca scriitura autobiografică să fie din ce în ce mai practică de marii scriitori, care își pun talentul

13. Despre micro-istorie a se vedea Giovanni Levi, *On Microhistory*, in Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing* (Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2001), 97-119; Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992).

14. Levy, *On Microhistory*, 99.

15. Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă* (Iași: Institutul European, 2007).

16. Jan Assmann, „Communicative and Cultural Memory”, in *Media and Cultural Memory*, ed. Astrid Erll, Ansgared Nünning (Berlin-New York: De Gruyter, 2008), 109-118; Jan Assmann, *Memoria culturală* (Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013).

17. Assmann, *Communicative and Cultural Memory*, 111.

18. De altfel în spațiul cultural românesc această tentație e dominantă. Despre perspectiva literaturocentrică asupra memorialisticii concentraționare românești a se vedea Andreea Mironescu, „Extinderea domeniului literaturii. Integrarea formelor hibride în istoria literară românească”, *Philologica Jassyensis* 2, nr. 28 (2018): 75-78.

19. Cf. Monika Fludernik, *Towards a 'Natural' Narratology* (London-New York: Routledge, 1996).

20. Eugene Stelzig, ed., *Romantic Autobiography in England* (Surrey: Ashgate, 2009), 3-4.

și expresivitatea în slujba acestor formule discursive. Pe de altă parte, importanța literaturii în secolul al XIX-lea – care face ca și alte tipuri de discurs, ca de exemplu Istoria, să împrumute tehnicile sale²¹ – face ca acest gen să fie asociat literaturii prin procedeele sale „naturale” (narativitatea, stilul, propensiunea spre reflexiv, autenticitatea) și, în consecință, sferei esteticului. Nu în ultimul rând, într-o epocă în care istoria literară este formula dominantă de discuție asupra literaturii, aceste scrieri nu numai că oferă o fereastră către contextul istoric în dimensiunea sa personalizată, dar oferă și o perspectivă asupra traseului formării intelectuale și artistice a scriitorului. Toate acestea au reprezentat cadrele care au făcut ca memorialistica să fie selectată în canonul național pornind de la criteriile estetice, chiar atunci când relevanța ei e mai ales documentară, experiențială, identitară²², sau, în cazul memorialisticii concentraționare, etică.

Memorialistica de factură carcerală și etica asamblării narative

Având în minte aceste nivele ale memorialisticii în general – *nivelul narativ-auctorial, nivelul istoric, nivelul memorial, nivelul ideologic și nivelul estetic-literar* – putem încerca să evaluăm specificul memorialisticii concentraționare în vederea descrierii dilemelor sale etice. Să discutăm în primul rând despre nivelul *subiectivității auctoriale* și al implicării acesteia în procesul „asamblării narative”. Să nu uităm că orice narațiune e o reprezentare evenimentială făcută dintr-o anumită perspectivă, iar aceasta e influențată, chiar atunci când există „voință de obiectivitate”, de o situație relațională și atitudinală implicită, de o selecție și ordonare a elementelor reprezentate sau de o inevitabilă limitare a perspectivei²³. Prin toate aceste elemente specifice narațiunea este „o interpretare a evenimentialului brut”²⁴. Nu de puține ori, pentru memorialist dezideratul principal depășește simpla „înregistrare” a istoriei, devenind o analiză și interpretare asumată. De exemplu, Nicolae Mărgineanu, în cuvântul-înainte la memoriile sale, publicate postum, declară ferm că mărturia sa „nu se oprește la simpla înregistrare a faptelor”, cât la evaluarea „rostului” lor istoric²⁵. Din specificul „narativ”, mai precis din ceea ce înseamnă „punerea în intrigă” a evenimentelor rememorate, în esență un proces de transformare a brutului amintirii într-o narațiune unitară și coerentă, derivă *prima problemă etică*. E o problemă comună tuturor relatărilor memorialistice, concentraționare sau nu: *pericolul distorsiunilor factuale*. Cum „obiectul” memorialisticii, gen înrădăcinat în factualitate²⁶, e evenimentul istoric, responsabilitatea etică a memorialistului este importantă, putând avea o influență decisivă în privința modului în care e reconstruită istoria și imaginea „agenților” ei.

Decizia privind alegerea legăturilor dintre evenimente, scoaterea în evidență a unor detalii, trecerea sub tăcere a altora, nu sunt doar rezultatul „subiectivității” sau al umorilor personale, explicabile de altfel prin tensiunea istoriei trăite. Astfel, pericolele distorsiunilor factuale pot veni din mai multe direcții. Pot fi, de exemplu, *distorsiuni memoriale firești*, care au legătură cu fragilitatea memoriei, amplificată de durata între evenimente și actul rememorării. Mulți dintre memorialiști, simțind această responsabilitate etică, își iau măsuri de precauție, vizibile în exprimarea directă a dubiului privind soliditatea memoriei. „Dacă memoria nu mă-nșeală” e o propoziție pe care o regăsim la mai toți cei care scriu din interior despre universul carceral comunist. Memoria „înșelătoare” e, de exemplu un adevărat leitmotiv la Ion Ioanid, autorul unei ample construcții memorialistice pline totuși de detalii vii: „Datorită vremurilor tulburi, a patimilor și suspiciunilor cu care eram confrunțați, toate aceste date sunt inerent afectate de unele posibile inexactități, provenind chiar de la sursele de unde le-am colectat. Alte erori sau lacune

21. Cf. Hayden White, *The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973).

22. Pentru o discuție aplicată despre relația estetic-istoric în cultura română de secol XIX a se vedea Doris Mironescu, „Memoriile unui anarhist: Zamfir C. Arbore și memorialistica secolului al XIX-lea”, *Transilvania*, nr. 10 (2023): 19-21. De altfel, o analiză ideologică a modului în care „principiile estetice” au fost invocate ca instrumente de canonizare în istoria culturală recentă arată că acestea funcționează adesea ca formule de legitimare a unor poziționări generate de tensiuni ideologice. Așa cum argumentează Mihai Iovănel în *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017) și *Istoria literaturii române contemporane* (Iași: Polirom, 2021), ideologia dominantă a unei epoci – împreună cu tensiunile și re poziționările ei interne – configurează și impune canonul literar prin mecanisme ideologice specifice, pentru ca apoi să-l prezinte drept produs al unor „principii estetice” autonome, cum s-a întâmplat, de pildă, în cazul recuperării unor autori interbelici de extremă dreapta după anii '90 sau în cazul recuperării nediferențiate a memorialisticii carcerale a comunismului românesc, despre care voi vorbi mai jos. Această recuperare, declarativ întemeiată pe criteriile estetice, s-a produs în virtutea hegemoniei discursului anticomunist, transformat în criteriu implicit de legitimare culturală, fapt care a condus la relativizarea sau chiar la ocultarea dimensiunii extremiste a acestor autori.

23. De asemenea, să nu uităm faptul că limbajul, structurile retorice și elementele stilistice utilizate sunt comune cu ale altor tipuri de reprezentări (istorice sau literare de exemplu), această realitate fiind nucleul generator al unui potențial estetic și intertextual care anunță un cadru estetic de evaluare și integrare culturală.

24. Cf. Dumitru Tucan, *Teoria literaturii. Perspective istorice și analitice asupra textului literar* (Timișoara: Editura Universității de Vest, 2018), 237.

25. Nicolae Mărgineanu, *Mărturie asupra unui veac zbuciumat* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2002), 9.

26. G. Thomas Couser, *Memoir. An Introduction*. (Oxford: Oxford University Press, 2012), 80.

sunt rezultatul efectului coroziv al timpului asupra memoriei”²⁷. Aceeași conștiință asumată a fragilității memoriei o au și Lena Constante²⁸ sau Florin Constantin Pavlovici. Acesta din urmă se ajută de caietele în care fiul său notase timpuriu frânturi din amintirile tatălui, pentru a-și aminti date și nume²⁹. În alte cazuri trauma încarcerării sau a anchetei șterge detaliile, dar se păstrează senzația de teroare, frică sau suferință extremă. De exemplu, Lena Constante, rememorând în *Evadarea imposibilă* ancheta, spune: „Toate acele zile [de anchetă] nu mi-au lăsat decât o amintire confuză. Aproape că am uitat celula, scara, biroul. Pe omul acela nu l-aș mai putea recunoaște. Memoria nu mi-a păstrat vie decât teama ce mă cuprinsese. Nu mai eram decât un nimeni. Nu mai eram nimic”³⁰.

În cazul memorialisticii concentraționare putem presupune că distorsiunile memoriale sunt mai puțin frecvente din cauza evenimentelor și figurilor „memorabile” ale universului carceral³¹, care fac mai ușoară rememorarea. Memorabilul acestora e legat de faptul că experiența transcrisă e una traumatică și, așadar, puternic fixată, laolaltă cu elementele sale centrale – locuri, întâmplări, figuri umane –, într-o memorie a cărei încadrare afectivă o face nu numai rezistentă în fața uitării, ci și capabilă să redea emblematic cadrele experienței concentraționare. Momentele exemplare ale suferinței și supraviețuirii, ale solidarității sau ale trădării devin astfel repere mnemonice importante, care, nu de puține ori, dictează ritmurile narațiunii. Dacă memoria e înșelătoare, rămâne totuși conștiința, exprimată nu de puține ori cu orgoliul datoriei împlinite prin actul scrisului, că narațiunea e capabilă să redea esențialul: „Timpul mi-a șters din memorie amănuntele, dar esențialul l-am reținut”, notează Ioanid³², rememorând figura și destinul unui coleg de celulă (sionistul Fleischer). De asemenea, Florin Constantin Pavlovici își asumă adevărul relatării sale „nu în detalii, ci în substanța sa”³³. De altfel, deși la unii dintre memorialiști sunt importante detaliile, totuși motivația supremă a rememorării e aceea de a transcrie cât mai fidel experiența concentraționară generică. Preocuparea e pentru păstrarea memoriei „istoriei inumane”³⁴. Detaliile întăresc această fidelitate, așa cum se întâmplă la Dumitru Bacu (în încercarea sa de documentare a „reeducării de la Pitești”), la Ion Ioanid (ale cărui trei volume masive din *Închisoarea noastră cea de toate zilele* reprezintă mai ales o panoplie a figurilor memorabile ale închisorilor comuniste), la Radu Ciuceanu³⁵ (interesat și el să extragă din uitare pe cei pe care îi întâlnește în detenția sa), sau la Cicerone Ionițoiu³⁶ (a cărui memorie exemplară e interesată nu atât de suferința individuală, cât de reconstrucția contextului care a dus la distrugerea fragilei democrații românești).

Memorialistică și ideologie

Distorsiuni memoriale și implicite dileme etice pot veni și din poziționarea ideologică în raport cu evenimentele și figurile implicate, putându-se observa într-un anumit filon al memorialisticii concentraționare o instrumentalizare ideologică a memoriei³⁷. Așa cum putem observa în sintezele academice despre „literatura” concentraționară³⁸, există o abundență de astfel de relatări, mai ales după 1990. Această abundență, care a stârnit un imens interes în discursul public românesc, e explicabilă și arată nevoia foștilor deținuți de dezvăluiri ororile trăite și de a documenta nu numai tragedia prin care au trecut ei, ci și trauma istorică a unei întregi națiuni trecute atâția ani prin experiența totalitarismului comunist. Dar această abundență e problematică. O privire de ansamblu ne poate permite să distingem în interiorul memorialisticii concentraționare despre comunismul românesc două mari categorii: textele cu o încărcătură ideologică legionară

27. Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, II (București: Humanitas, 2013), 89.

28. „Când am început să-mi trec amintirile pe hârtie doar în 1973, unele amănunte s-au șters din memoria mea.” Lena Constante, *Evadarea imposibilă* (București: Editura Florile Dalbe, 1996), 5.

29. „În 1999, la începutul ordonării acestor amintiri, anumite întâmplări îmi ieșiseră definitiv din minte. Am uitat numele multora dintre camarazii de închisoare, oameni demni și curați la suflet, după cum am uitat destule nume de secături sau de torționari, ca și isprăvile lor nedemne. Cartea ar fi arătat și mai săracă însă dacă memoria nu mi-ar fi fost stimulată de însemnările fiului meu Vlad”. Florin Constantin Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor* (București: CLP, 2014), 301.

30. Lena Constante, *Evadarea tăcută* (București: Humanitas, 1992), 8.

31. Cf. Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, II, 127: „De câte ori mă ducea gândul la acești mari anonimi ai suferinței din închisori, de prezența cărora printre noi abia am luat act la vremea respectivă, mă simt parcă vinovat de această tardivă aducere aminte. Păcatul este însă al memoriei, care selectează și înregistrează mai degrabă senzaționalul decât banalul, pentru depozitul ei de amintiri”.

32. Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, I, 564.

33. Pavlovici, *Tortura pe înțelesul tuturor*, 301.

34. Constante, *Evadarea imposibilă*, 6.

35. Radu Ciuceanu scrie 6 volume de memorii care documentează cu minuțiozitate perioada 1948-1963 pe care și-o petrece în închisori (Craiova, Pitești, Gherla).

36. Cicerone Ionițoiu, *Memorii*, I (Iași: Polirom, 2011).

37. Cf. Ricoeur, *Memoria*, 102.

38. Ca, de exemplu, la Ruxandra Cesereanu, *Călătorie spre centrul infernului* (Pitești: Manuscris, 2018), cea mai documentată analiză a scrierilor concentraționare ale detenției comuniste, sau Maria Hulber, *Memorialistica deținuților postbelice românești* (Oradea, Ratio et Revelatio, 2015).

și cele fără o dimensiune ideologică explicită sau cu o viziune deschisă, filodemocratică³⁹. Acestea din urmă par să se concentreze mai mult pe dimensiunea factuală a experienței carcerale, pe conștiința suferinței, pe rememorarea detaliilor și a figurilor umane, pentru a le extrage din uitare, și pe nevoia de a supraviețui pentru a spune ceea ce s-a întâmplat. Eroul acestor narațiuni este adesea un supraviețuitor mai degrabă decât un martir, iar experiențele relatate sunt diverse, incluzând aspecte spirituale, intelectuale și umane (cum ar fi prietenia).

Textele de tip legionar, având ca protagoniști pe membrii extremei drepte românești încarcerate încă din timpul dictaturii antonesciene (1941), sunt marcate de o retorică exaltată care spectacularizează viziuni mistice și transformă închisoarea într-un spațiu teofanic, propice transfigurării spirituale. Astfel experiența concentraționară devine un exercițiu de asceză valorizat în absolut. De altfel există texte cu dimensiune spirituală și la memorialiștii non-legionari, ca de exemplu la Richard Wurmbrand, Nicolae Steinhardt sau Nicole Valéry-Grosu. La aceștia este vizibilă credința trăită în ritmuri personale, firești, la care se adaugă nevoia de crea un spațiu spiritual ca modalitate de supraviețuire. În memorialistica legionară, însă, asceza e mai mult decât o practică spirituală, e un act de reafirmare ideologică într-o lume văzută ca având o structură profund antitetice: pe de o parte forțele „satanice” ale comunismului (nu de puține ori conectate în cheie antisemită cu puterea ocultă evreiască⁴⁰), iar pe de altă parte eroul-martir. Eroul acestei lumi e legionarul care, aparent lepădându-se de viziunea lumescă (adică „politică”) a mișcării, plonjează într-un univers al suferinței care îi fortifică credința. Acesta trăiește cu voluptate prezentul ca timp apocaliptic. Evenimentul traumatic e redat prin intermediul unui tipar cristic, și el trăit cu voluptate mistică. În final, semnificația supremă e o conștiință martirică caracteristică mai degrabă identității legionare decât umanului în sensul generic al cuvântului. Aici eroul e martirul care se sacrifică în numele credinței, repetând nu numai pașii suferinței cristice, ci și pe cei ai înaintașilor (Corneliu Zelea Codreanu, Moța, Marin etc.). El e, precum aceștia, „mărturisitor” al credinței și al purității spirituale. Este eroul care prin destinul său exemplar ispășește păcatele tuturor celorlalți. Problematică din punct de vedere etic nu este neapărat această „rezistență spirituală”, ci faptul că sub masca ei se ascunde, totuși, o apologie și o legitimare a legionarismului, a figurilor sale și a elementelor sale ideologice, în spatele cărora se manifestă explicit, la mai bine de o jumătate de secol, viziuni naționalist-șovine, antisemitism, perspective anti-democratice și intoleranță religioasă și culturală, printre altele. Volume precum cele ale lui Virgil Maxim (*Imn pentru crucea purtată*), Ion Ianolide (*Întoarcerea la Hristos, Deținutul profet*), Dumitru Bordeianu (*Mărturisiri din mlaștina disperării*), Nicolae Purcărea (*Urlă haita... Pitești, Canal, Gherla, Jilava, Aiud*) sunt printre cele mai cunoscute și mai vehiculate, mai ales că în jurul acestora s-a născut cultul „sfinților închisorilor”⁴¹, o mișcare hagiografică de recuperare ca repere „morale” a grupului de mistici legionari de la Aiud, din care mare parte dintre cei de mai sus fac parte⁴². E o mișcare care, având în ultimii treizeci de ani binecuvântarea spirituală a unor prelați ai BOR⁴³, inspiră astăzi nu numai tendințele fundamentaliste ale spiritualității ortodoxe din spațiul românesc, ci și renașterea politică a ideilor legionare, într-o formulă profund anti-democratică conectată la valul de iliberalism global actual.

39. Mulți dintre memorialiști, de exemplu Ion Ioanid, chiar dacă găsesc iritantă „conștiința unei superiorități față de ceilalți”, admiră la legionari detașarea față de „mărunțișurile vieții”, unitatea de grup (Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, I, 69) și „ținuta demnă” (68). O explicație pentru această admirație ne poate veni de la Nicolae Steinhardt, aceea că viața de închisoare și suferința comună îi apropie pe deținuți, indiferent de simpatiile politice: „La început sioniștii și legionarii, țărani și intelectuali, liberali și cuziștii, comuniștii și social-democrații, carliștii și antonescienii se adulmecau neîncredători și se priveau mirați. Cum de poți fi Persan? Până la urmă rodajul conviețuirii scoate din uz ochelarii ca dioptrie de îngustare, începi să constăți că o anumită doză de dreptate e în și la fieștecine și că se prea poate întâmpla să fii Persan.” Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii* (Cluj-Napoca: Dacia, 1999), 401.

40. Ca de exemplu în Ion Ianolide, *Deținutul profet* (București: Bonifaciu, 2009), 45: „De două mii de ani ei [evreii] militează pe firul roșu al istoriei lor fără Dumnezeu și împotriva lui Hristos. Ei sunt dușmani ai tuturor oamenilor și istoria lor trece din dezastru în dezastru, consecință a păcatului lor ateu-materialist. Duhul lor negativ se găsește în raționalism, pozitivism, umanitarism, științifism (sic!), capitalism și comunism. [...] Opera lor în lume este catastrofală și monstruoasă”.

41. Pentru o analiză detaliată a dinamicii de constituire a acestei mișcări, precum și pentru o discuție a instrumentalizării mișcării în cheie religioasă contemporană a se vedea Ionuț Biliuță, „Legionary Dreams, Visions, and Divine Apparitions in the Communist Prisons: Designing a Fascist Carceral Theophany in Contemporary Romania”, *RES* 14, nr. 2 (2022): 263–288. Pentru o imagine analitică asupra efectelor acestei mișcări asupra spațiului dezbaterilor memoriale și spirituale contemporane a se vedea Monica Ciobanu, „Criminals, Martyrs or Saints? Romania's Prison Saints Debate Revisited”, *Culture of History Forum*, 2018.

42. E vorba de un grup de deținuți legionari care are în centru figura „martirică” a lui Valeriu Gafencu: Traian Trifan, Anghel Papacioc, Marin Naidim, Virgil Maxim, Nicolae Mazăre, Ioan Ianolide. Parte dintre aceștia au scris și memorialistică. Printre cărțile hagiografice scrise de apologeți ai fundamentalismului ortodox de factură legionară putem invoca Monahul Moise, *Sfântul închisorilor. Mărturiile despre Valeriu Gafencu adunate și adnotate de Monahul Moise* (Alba Iulia: Ed. Reîntregirea, 2017), *Mărturisitorii din Închisorile comuniste. Minuni. Mărturiile. Repere* (București: Ed. Areopag, Ed. Meditații, 2011).

43. Printre cei care au girat aceste volume, prin prefețe sau note introductive cu aură de binecuvântare, îi putem aminti pe I. P. S. Andrei, Arhiepiscop de Alba Iulia (Monahul Moise, *Sfântul închisorilor*), pe Justinian Chira, Înalt Preasfințitul Arhiepiscop al Episcopiei Maramureșului și Sătmarului (*Mărturisitorii din închisorile comuniste*) sau pe Părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa (Ianolide, *Întoarcerea la Hristos*), el însuși fost legionar și deținut politic, inclusiv la Pitești în perioada „reeducării”.

Distorsiuni factuale intenționate

Distorsiunea factuală e uneori manifestarea voită a memorialistului și are o motivație etică intenționată în acest caz. În funcție de momentul rememorării, dar mai ales în funcție de momentul planificat al devenirii publice a acesteia, memorialistul trebuie să treacă sub tăcere anumite nume, fapte sau întâmplări din cauza faptului că ar periclita siguranța celor implicați în relatarea sa. În cazul memorialisticii în sensul generic al cuvântului există pericolul defăimării și al răspândirii de informații false, care ar putea să dăuneze reputației celor menționați. În această situație, există de obicei consecințe juridice. În ceea ce privește memorialistica de tip concentraționar, care implică și existența unui regim totalitar, pericolul e de altă natură. Chiar și dacă aici se pot demola reputații (ale turnătorilor și ale colaboratorilor în special), pericolul cel mai important este periclitarea vieții și libertății celor menționați sau ale apropiaților lor în cazul dezvăluirii unor informații sensibile. Chiar dacă cele mai multe scrieri memorialistice despre detenția comunistă din România sunt publicate după prăbușirea totalitarismului, există câteva relatări publicate în Occident înainte de 1990, ca de exemplu Adriana Georgescu (*Au commencement était la fin. La dictature rouge à Bucarest*, 1951), Dumitru Bacu (*Pitești – Centru de reeducare studențească*, 1963), Annie Samuelli (*The Wall Between*, 1967), Richard Wurmbrand (*Cu Dumnezeu în subterană*, 1968), Nicole Valéry Grossu (*Bénie sois-tu, prison... Une ancienne détenue politique en Roumanie parle*, 1976), Mihail Solomon (*Magadan*, 1971, *Mon Calvaire Roumain*, 1976), Cicerone Ionițoiu (*Morminte fără cruce. Contribuții la cronica rezistenței românești împotriva dictaturii*, 1983-1985). Altele (ca de exemplu Constantin Cesianu, *Salvat din infern*) rămân nepublicate din diverse motive. E posibil ca parte dintre detaliile acestor relatări să fi fost atent selectate, tocmai pentru a nu produce rău. De exemplu, Monica Lovinescu semnează cu pseudonim (Claude Pascal) traducerea făcută cărții Adrianei Georgescu, *La început a fost sfârșitul*, apărută în 1951 în Franța, pentru a nu pune în pericol libertatea mamei sale, rămasă la București⁴⁴. De altfel autoarea (Adriana Georgescu) însăși recunoaște că a făcut, „din motive lesne de înțeles”, anumite transformări. Mihail Solomon⁴⁵ relatează cu pudoare (și fără să dea nume) anumite detalii „problematic” despre deținuții celebri, cum ar fi acelea despre oportunismul laș al lui Nichifor Crainic, despre care alți memorialiști vorbesc însă pe șleau în relatările publicate după 1990⁴⁶. Richard Wurmbrand dezvăluie, în ediția românească a volumului *Cu Dumnezeu în subterană*, faptul că a evitat să dea nume și date precise care ar fi atras atenția poliției politice a lui Ceaușescu asupra unora dintre supraviețuitorii rămași în România comunistă⁴⁷.

Valoarea testimonială și impactul etic al memorialisticii concentraționare

Dar și în această chestiune există un revers care dezvăluie caracterul profund etic al memorialisticii concentraționare. Mai toate scrierile de această factură, și mai ales cele de dinainte de 1989, reprezintă mai ales un act de acuzație care nu se ferește să descrie formele inumane de abuz și tortură, sau să spună pe șleau numele torționarilor, colaboratorilor sau turnătorilor. Dumitru Bacu, în ceea ce reprezintă prima relatare memorială despre „experimentul Pitești”, nu se ferește să numească cu furie numele torționarilor și lanțul vinovăției, de la conducătorii comuniști la deținuții torționari, acuzând inumanitatea actelor lor: „Numai faptele simple pot să vorbească. Ele, pe deasupra oricărui considerent, rămân probe irefutabile ale unor vremi în care disprețul pentru condiția umană a atins nivelul său ultim, depășind cu mult tot ceea ce lagărele de deportați au putut da până acum”⁴⁸. La fel o face Cicerone Ionițoiu, cu vehemență și voință de cuprindere enciclopedică, sau Ion Ioanid, dar astfel de formule se întâlnesc peste tot. În cazul acestora, abundența detaliilor și discursul tăios dau dovada unei încercări de a reface adevărul istoric și prin intermediul unei judecăți morale directe și ferme.

Judecata morală directă vine din interacțiunea dintre subiectivitatea specifică memorialisticii concentraționare și „obiectul relatării”. În acest tip de scriere, „obiectul” e modificat de natura experienței povestite. Nu e vorba de o experiență istorică oarecare (oricât ar fi ea de importantă în context), ci despre o experiență istorică limită. Mai mult decât atât, în scrierile concentraționare, perspectiva narativă e a unui subiect care trăiește o ruptură biografică. E vorba de trecerea peste un prag care separă viața de dinaintea arestării și cea de după. Semnul acestei treceri e vizibil în modul în care încep cele mai multe dintre relatările despre experiența concentraționară. Rareori relatările concentraționare se oglindesc într-o formulă de tipul „povestea vieții”, așa cum se întâmplă la Anița Nandriș-Cudla (*20 de ani în Siberia*), rareori iau alura reflexiv-autobiografică, cum se petrece la Nicolae

44. Ceea ce nu va împiedica autoritățile comuniste s-o aresteze în 1958. Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu a murit în închisoare. Pentru detaliul privind teama Monicăi Lovinescu a se vedea prefața la Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București* (București: Humanitas, 2019), 12.

45. Michel Solomon, *Mon calvaire roumain* (Montreal: Les Editions de l'homme, 1976), 54.

46. Ca de exemplu Teohar Mihadaș, *Pe muntele Ebal* (Cluj-Napoca: Clusium, 106-109).

47. Richard Wurmbrandt, *Cu Dumnezeu în subterană* (București: Stephanus, 2007).

48. Dumitru Bacu, *Pitești – centru de reeducare studențească* (Madrid: Dacoromania, 1963), 10.

Mărgineanu (*Mărturiile asupra unui veac zbuciumat*). Cele mai multe încep *ex abrupto*, povestind momentul trecerii pragului lumii concentraționare: „Era toamna [1949], când într-o zi, pe la orele două noaptea, au dat buzna în casă patru securiști în civil, cu pistoalele în mână⁴⁹”; „Așadar, am sosit pentru prima oară la Jilava în martie 1949. Veneam de la Ministerul de Interne, unde petrecusem trei luni într-o celulă din al doilea subsol⁵⁰”; „Moș Alexa a fost primul meu dascăl de pușcărie. M-am pomenit împins în celula lui de la subsol în toiul nopții⁵¹”; „Sunaseră la ușa mea noaptea, la orele 11. Când am auzit soneria, am știut că erau ei. Nemișcată, ținându-mi respirația, îi auzeam cum sună⁵²”. Printre cele mai vizibile imagini care exemplifică această situație este cea de la Richard Wurmbrand: „Prima jumătate a vieții mele a luat sfârșit la 29 februarie 1948. Mergeam singur pe o stradă din București, când un Ford negru a frânat brusc lângă mine și din el au sărit doi bărbați. M-au înșfăcat de braț și m-au împins pe bancheta din spate, în timp ce un al treilea ins, aflat lângă șofer, mă ținea sub amenințarea unui pistol⁵³”.

De fapt ruptura biografică oglindește ceva mai amplu – o ruptură istorică, generatoare a ceea ce Dominick LaCapra numea, referindu-se în primul rând la Holocaust, „traumă istorică⁵⁴”. Memorialistul rememorează o experiență traumatică⁵⁵ în care e implicat nu numai ca individ, dar și ca parte a unui grup, în cazul de față ca parte a unei identități „politice” antagonice noii ordini comuniste impuse de la Moscova (dușman al poporului, contra-revoluționar, fascist, legionar, membru al partidelor „burgheze”, chiabur, sionist etc.). De obicei inculpații regimului comunist erau integrați într-un anume „lot”, anchetatorii construind acuzațiile în cheia narativă a „conspirației” împotriva noii puteri. Oricum, odată intrat pe poarta închisorii sau lagărului, individul devenea parte a categoriei largi a „banditului”, formulă rezervată deținuților politici de către torționari. Astfel, ceea ce povestește memorialistul e experiența sa traumatică care, oglindindu-se în experiențele traumatice ale celorlalți, devine emblematică ca imagine a unei înfruntări generice între individ și Istorie. Memorialistul e în acest caz martorul care supraviețuiește și trebuie să depună mărturie în numele celor rămași în urmă. În cazul memorialisticii concentraționare, naratorul devine un purtător de voci multiple, un canal prin care vocile suprimate și experiențele sortite uitării sunt păstrate pentru „memoria” posterității și, mai ales, pentru ca aceasta să poată trage anumite lecții etice. Documentarea e atât a traumei individuale, dar și cea a traumei colective, lucru vizibil în densitatea detaliilor trăite sau reluate din poveștile celorlalți colegi de suferință. Dumitru Bacu, scriind despre „experimentul Pitești”, adună în cartea sa mărturiile celor pe care-i întâlnește în închisori. De altfel, cartea lui Bacu e mai degrabă o carte documentară decât memorialistică, deși „documentaristul” integrează și experiența sa carcerală, iar prin aceasta conferă autenticitate în plus relatării. Ion Ioanid vorbește nu numai despre experiențele sale, ci documentează și pe cele ale colegilor de suferință. La fel se întâmplă și în cazul lui Constantin Cesianu, care nu ezită să vorbească despre figuri și evenimente trăite de alții, mai ales acelea conectate cu „fenomenul” Pitești, deși scopul primar e acela de a relata experiența concentraționară trăită direct: „[...] deși cartea aceasta nu are alt scop decât acela de a reda faptele și evenimentele trăite de mine în închisoare, voi face o excepție, căci ținuta și curajul său au fost un exemplu pentru cei aflați în preajma lui în acele dureroase circumstanțe⁵⁶”. Viziunea e asemănătoare cu cea a lui Soljenițin, cel care în *Arhipelagul Gulag* reconstruiește din propriile amintiri și a altor 227 de supraviețuitori o adevărată panoramă istorică, geografică, politică și antropologică a Gulagului sovietic: „Această carte nu ar fi putut fi să fie scrisă de un singur om. În afară de tot ce am scos din Arhipelag pe pielea mea și mulțumită memoriei, urechilor și ochilor mei, materialul pentru carte mi-a fost pus la dispoziție sub formă de relatări, amintiri și scrisori de [un șir de 227 de nume]. Nu le exprim aici recunoștința personală: acesta e momentul nostru comun și prietenesc ridicat în

49. Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, I, 9.

50. Cesianu, *Salvat din infern*, 22.

51. Pavlovici, *Tortura pe înțeleșul tuturor*, 4.

52. Constante, *Evadarea tăcută*, 7.

53. Wurmbrandt, *Cu Dumnezeu în subterană*, 15.

54. Dominick LaCapra, *Writing History, Writing Trauma* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014).

55. Trebuie totuși precizat faptul că memorialistica de tip carceral reprezintă un efort de punere în ordine narativă care face trauma lizibilă, fără a pretinde acces nemediat la realul istoric traumatizant. Această reprezentare este animată de un impuls testimonial constitutiv, care caută să depășească, fără a anula, barierele de comunicare și reprezentare formulate de teoreticieni ai traumei, precum Cathy Caruth, pentru care trauma se definește prin caracterul ei de eveniment întârziat, repetitiv și parțial nereprezentabil în registru referențial direct (de exemplu Cathy Caruth, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996). Discursul memorialistic traduce experiența-limită în forme recognoscibile ale povestirii, la intersecția dintre imperativele mărturiei etice și convențiile narative și culturale disponibile. În altă parte am susținut că bună parte a memorialisticii carcerale funcționează ca literatură testimonială, tip de scriitură dominată de tensiunile negocierii între memoria individuală și memoria colectivă, făcând posibilă comunicarea traumei tocmai prin această mediere formală și intersubiectivă, fără a-i epuiza tensiunile. Dumitru Tucan, „Memoria traumatică și literatura testimonială”, *Quaestiones Romanicae* 6 (2018): 279-291. Despre modul în care trauma devine lizibilă printr-o serie de matrici discursive și tropologice care permit o tipologie a memorialisticii carcerale, a se vedea Bogdan Ștefănescu, „Traumaarbeit and the Languages of Carceral Trauma: A Discursive Typology of Prison-Time Memoirs in Communist Romania”. *Philologica Jassyensia* 18, nr. 1 (2022): 125-40.

56. Cesianu, *Salvat din infern*, 35.

memoria tuturor celor schingiuiți și asasinați⁵⁷.

Astfel, memorialistica de natură concentraționară nu e o simplă relatare care documentează ruptura istorică și efectele acesteia – suferința fizică și psihologică sau distrugerea unor colectivități întregi –, ci are și o valoare testimonială cu implicite reflexe etice. Putem înțelege conceptul de „valoare testimonială” ca fiind calitatea inerentă vizibilă în narațiunile (textele) care relatează evenimente istoric traumatice, având ca scop stimularea reflecției etice prin actul rememorării. Valoarea testimonială a unui text servește ca un mijloc de a asigura că dimensiunea umană a traumei istorice nu este uitată și că lecțiile morale derivate din acele experiențe continuă să rezoneze cu generațiile viitoare. În centrul discursului caracterizat prin valoare testimonială se află figura „martorului moral”, un agent particular al memoriei colective, cel care depune mărturie⁵⁸. Rol etic asumat de către „supraviețuitor”, martorul moral își asumă responsabilitatea de a servi drept „porta-vocea tuturor celor uciși⁵⁹, readucând în memorie numele lor dispărute⁶⁰. Discursul memorialistic concentraționar e, astfel, unul dintre instrumentele care forțează crearea unei „ordini morale” care, așa cum spune Aleida Assmann, face ca discursul public să „preia anumite premise ale sistemului judiciar pentru ca mai apoi să le generalizeze, făcându-le accesibile societății”⁶¹. Efectul ar trebui să fie constituirea unei „comunități morale”⁶² care, asumându-și un corpus de elemente memoriale comune și o cheie morală de valorizare a acestora, trebuie să genereze, la scară istorică amplă, reflecție etică (umanistă și antitotalitară). E ceea ce de altfel s-a întâmplat în cazul Holocaustului, e ceea ce au încercat să forțeze prin relatările lor memorialiștii Gulagului, de la Soljenițin și până la cei care își vor rememora trauma la sfârșitul secolului al XX-lea sau începutul celui de-al XXI-lea. Imperativul memorialisticii concentraționare este, așa cum spune Paul Ricoeur, acela a pune în practică „datoria memoriei”, adică „de a face dreptate prin amintire, altuia decât sieși”⁶³.

Această valoare morală face ca scrierile concentraționare să nu ceară să fie judecate după criteriile estetice. De cele mai multe ori interesul lecturii unor astfel de texte e informația, documentul, reprezentarea autentică și sinceră a experienței traumatice, mărturia. De altfel, cei mai mulți dintre memorialiștii carcerali își declară pe șleau inapetența pentru „artificiile” literare. „Este prima mea carte și nu o socot literatură”, declară Lena Constante în prefața la *Evadarea Imposibilă*. „Nu mi-am permis nici o fantezie, nici o dramatizare a faptelor”, întărește și Constantin Cesianu⁶⁴. Pe Cicerone Ionițoiu îl interesează faptele și oamenii care au făcut cinste generației sale, așa cum pe Nicolae Mărgineanu sau pe Ion Ioanid îi interesează ca mărturia lor asupra istoriei dureroase să contribuie la completarea obiectivă a tabloului general al epocii. Conștient că citește o poveste plină de tensiune a înfruntării dintre individ și istorie, cititorul nu e neapărat atent la stil ori la frumusețea (armonia) reprezentării, cât la „expresia autenticității”⁶⁵. Esteticul, un concept în definitiv relațional⁶⁶, este aici un efect secundar, de obicei involuntar⁶⁷, care ține mai ales de adecvarea discursului la experiența reprezentată, dublată cel mai probabil de un talent înnăscut al memorialistului, care se manifestă de fiecare dată altfel. Putem admira, de exemplu, tonul simplu și graiul bucovinean ale Aniței Nandriș-Cudla⁶⁸, care întăresc autenticitatea poveștii ei de viață și amplifică imaginea emblematică a suferinței românilor deportați în imensitatea Gulagului sovietic. Putem să fim deranjați de afectarea discursului, vizibilă în obsesia pentru ornamentul figural și „literaturizare”, la unii dintre memorialiștii

57. Soljenițin, *Arhipelagul*, I, 8.

58. Cf. Avishai Margalit, *Ethics of Memory* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2002), 147-182.

59. Sau reduși la tăcere în anumite cazuri.

60. Aleida Assmann, *Patos și patimă. Despre violență, traumă și conceptul de mărturie*, în Geoffrey Hartman, Aleida Assmann, *Viitorul amintirii și Holocaustul* (Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014), 42.

61. Assmann, *Patos și patimă*, 45.

62. Cf. Margalit, *Ethics of Memory*, 78.

63. Ricoeur, *Memoria*, 112.

64. Cesianu, *Salvat din infern*, 10. A se vedea și p. 48: „aici nu este vorba nici de un roman, nici de o încercare literară. Este vorba de o mărturie”.

65. Cf. Eugen Simion, *Genurile biograficului*, I, 49.

66. Cf. C. Bode, „Literary Value and Evaluation: The Case for Relational Concepts”, în *Anglistentag 1988 Göttingen*, ed. Heinz-Joachim Müllenbrock (Tübingen: Niemeyer, 1989).

67. A se vedea conceptul lui Eugen Negrici de „expresivitate involuntară”. Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară* (București, Cartea Românească, 2017).

68. Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin Bucovinean* (București: Humanitas, 1991).

„intelectualizantă”, precum Aurel State⁶⁹ sau Radu Mărculescu⁷⁰. Găsim adecvată la Nicole Valéry-Grossu⁷¹ tonalitatea lirică care încadrează povestea salvării protagonistei prin credință, la fel cum scriitura fragmentară a lui Nicolae Steinhardt din *Jurnalul fericirii*, care reface un traseu pulsional al memorării, pare a fi cea mai bună tehnică narativă pentru a reda bătălia dintre lumina spiritului (nu numai în sensul religios al cuvântului) și întunericul generat de absurdul concentraționar. Suntem atinși de rafinamentul artistic înăscut al Lenei Constante, care trece firesc în transcrierea autentică a percepției dilatate asupra microcosmosului celulei în care își petrece cei opt ani izolare totală⁷². Suntem impresionați de tonalitatea obiectivă și firească, la care se adaugă vigoarea memoriei, cu care Ioan Ioanid sau Cicerone Ionițoiu construiesc adevărate enciclopedii ale universului concentraționar românesc, așa cum apreciem tonul ironic al lui Florin Constantin Pavlovici din *Tortura pe înțelesul tuturor*. Dincolo de aceste elemente care pot stârni senzații asemănătoare efectelor estetice, în prim-plan se află însă o dimensiune testimonială și etică care dialoghează peste timp cu prezentul, transformând cititorul într-un martor activ al istoriei traumatice.

Bibliography

- Anghelescu, Mircea. *Literatură și biografie* [Literature and Biography]. Bucharest: Editura Universal Dalsi, 2005.
- Applebaum, Anne. *Gulagul. O istorie*. [Gulag: A History]. Bucharest: Humanitas, 2011.
- Assmann, Aleida. „Patos și patimă. Despre violență, traumă și conceptul de mărturie.” [Pathos and Passion: About Violence, Trauma, and the Concept of Testimony] În *Viitorul amintirii și Holocaustul*, [The Future of Memory and the Holocaust], editat de Geoffrey Hartman și Aleida Assmann. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Assmann, Jan. „Communicative and Cultural Memory.” In *Media and Cultural Memory*, edited by Erll, Astrid, and Ansgar Nünning. Berlin & New York: De Gruyter, 2008.
- Assmann, Jan. *Memoria culturală* [Cultural Memory]. Traducere de Octavian Nicolae. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013.
- Bacu, Dumitru. *Pitești – centru de reeducare studențească*. [Pitești – Student Re-education Center]. Madrid: Dacoromania, 1963.
- Biliuță, Ionuț. „Legionary Dreams, Visions, and Divine Apparitions in the Communist Prisons: Designing a Fascist Carceral Theophany in Contemporary Romania.” *RES* 14, no. 2 (2022).
- Bode, C. „Literary Value and Evaluation: The Case for Relational Concepts.” In *Anglistentag 1988 Göttingen*, edited by Heinz-Joachim Müllenbrock. Tübingen: Niemeyer, 1989.
- Caruth, Cathy. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
- Cesereanu, Ruxandra. *Călătorie spre centrul infernului*. [Journey to the Center of the Inferno]. Pitești: Manuscris, 2018.
- Cesianu, Constantin. *Salvat din infern*. [Saved from the Inferno]. Bucharest: Humanitas, 1992.
- Ciobanu, Monica. „Criminals, Martyrs or Saints? Romania’s Prison Saints Debate Revisited.” *Culture of History Forum* (2018).
- Constante, Lena. *Evadarea imposibilă*. [The Impossible Escape]. Bucharest: Editura Florile Dalbe, 1996.
- Constante, Lena. *Evadarea tăcută* [The Silent Escape]. Bucharest: Humanitas, 1992.
- Couser, G. Thomas. *Memoir. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Fludernik, Monika. *Towards a 'Natural' Narratology*. London-New York: Routledge, 1996.
- Genette, Gerard. *Figures III (Discours du récit)* [Figures III (Narrative Discourse)]. Paris: Seuil, 1972.
- Georgescu, Adriana. *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București*. [In the Beginning Was the End: The Red Dictatorship in Bucharest]. Bucharest: Humanitas, 2019.
- Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Halbwachs, Maurice. *Memoria colectivă*. [Collective Memory]. Iași: Institutul European, 2007.
- Hulber, Maria. *Memorialistica deținuților Postbelice românești*. [Memoirs of the Romanian Post-War Detentions].

69. Aurel State, *Drumul crucii. Amintiri de pe front și din gulaguri* (București-Pitești: Editura Rost, 2013): „Când trâmbețele de argint fulgerară în cerul înalt de iulie, batalionul se la Sinaia crescuseră cu o frunte pe câmpul smălțuit.” (83) „În zăpușeala soioasă, la care răcoarea nopții nu ajungea, trupurile captive, găsindu-și incredibil loc în încălceala înșesată, vegetau amorțite în așteptarea altei zile” (233).

70. Radu Mărculescu, *Pățimiri și iluminări din captivitatea sovietică* (București: Humanitas, 2010); *Mărturie pentru Judecata de Apoi adunate din Gulagul Românesc* (București: Aldine, 2005).

71. Nicole Valéry-Grossu, *Binecuvântată fii, închisoare...* (București: Univers, 2002).

72. Constante *Evadarea tăcută*.

- Oradea: Ratio et Revelatio, 2015.
- Ianolide, Ion. *Deținutul profet*. [The Prophet Prisoner]. Bucharest: Bonifaciu, 2009.
- Ioanid, Ion. *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, I, II, III. [Our Daily Prison]. Bucharest: Humanitas, 2013.
- Ionițoiu, Cicerone, *Memorii*, I. Iași: Polirom, 2011.
- Iovănel, Mihai. *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*. Bucharest: Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
- Iovănel, Mihai. *Istoria literaturii române contemporane*. Iași: Polirom, 2021.
- LaCapra, Dominick. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2014.
- Lejeune, Philippe. *Le pacte autobiographique*. [The Autobiographical Pact]. Paris: Seuil, 1996.
- Levi, Giovanni. "On Microhistory." In *New Perspectives on Historical Writing*, edited by Peter Burke. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 2001.
- Likhachev, Dmitry S. *Reflections on the Russian Soul. A Memoir*. Budapest: CEU Press, 1999.
- Margalit, Avishai. *Ethics of Memory*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002.
- Mărculescu, Radu. *Mărturii pentru Judecata de Apoi adunate din Gulagul Românesc*. [Testimonies for the Judgement Day from the Romanian Gulag]. București: Aldine, 2005.
- Mărculescu, Radu. *Pătimiri și iluminări din captivitatea sovietică*. [Sufferings and Enlightenments from Soviet Captivity]. Bucharest: Humanitas, 2010.
- Mărgineanu, Nicolae. *Mărturii asupra unui veac zbuciumat*. [Testimonies of a Troubled Century]. Bucharest: Editura Fundației Culturale Române, 2002.
- Mihadaș, Teohar. *Pe muntele Ebal*. [On Mount Ebal]. Cluj-Napoca: Clusium, 1990.
- Mironescu, Andreea. "Extinderea domeniului literaturii. Integrarea formelor hibride în istoria literară românească" [Expanding the Domain of Literature. The Integration of Hybrid Forms into Romanian Literary History]. *Philologica Jassyensia* 2, no. 28 (2018).
- Mironescu, Doris. "Memoriile unui anarhist: Zamfir C. Arbore și memorialistica secolului al XIX-lea" [The Memoirs of an Anarchist: Zamfir C. Arbore and the Nineteenth Century Memoir Genre]. *Transilvania*, no. 10 (2023).
- Moise, Monahul. *Sfântul închisorilor. Mărturii despre Valeriu Gafencu adunate și adnotate de Monahul Moise* [The Prisons Saint. Testimonies about Valeriu Gafencu collected and annotated by Monk Moise]. Alba Iulia: Ed. Reîntregirea, 2017.
- Nandriș-Cudla, Anița. *20 de ani în Siberia. Destin Bucovinean*. [20 Years in Siberia. A Destiny from Bukovina]. Bucharest: Humanitas, 1991.
- Negrici, Eugen. *Expresivitatea involuntară* [Involuntary Expressiveness]. Bucharest: Cartea Românească, 2017.
- Pavlovici, Florin Constantin. *Tortura pe înțelesul tuturor* [Torture for Everyone to Understand]. Bucharest: CLP, 2014.
- Ricœur, Paul. *Memoria, istoria, uitarea* [Memory, History, Forgetting]. Timișoara: Amarcord, 2001.
- Simion, Eugen. *Genurile biograficului, I, II* [The Genres of the Biographical Writing, I, II]. Bucharest: Tracus Arte, 2018.
- Soljenițin, Alexandr. *Arhipelagul Gulag, I* [The Gulag Archipelago, Volume I]. Bucharest: Univers, 2008.
- Solomon, Michel. *Mon calvaire roumain* [My Romanian Calvary]. Montreal: Les Editions de l'homme, 1976.
- State, Aurel. *Drumul crucii. Amintiri de pe front și din gulaguri* [The Way of the Cross. Memories from the Front and Gulags]. Bucharest-Pitești: Editura Rost, 2013.
- Steinhardt, Nicolae. *Jurnalul fericirii* [Diary of Happiness]. Cluj-Napoca: Dacia, 1999.
- Stelzig, Eugene (ed.). *Romantic Autobiography in England*. Surrey: Ashgate, 2009.
- Ștefănescu, Bogdan. "Traumaarbeit and the Languages of Carceral Trauma: A Discursive Typology of Prison-Time Memoirs in Communist Romania." *Philologica Jassyensia* 18, no. 1 (2022): 125–40.
- Tucan, Dumitru. "Memoria traumatică și literatura testimonială" [Traumatic Memory and Testimonial Literature]. *Quaestiones Romanicae* 6 (2018): 279–291.
- Tucan, Dumitru. *Teoria literaturii. Perspective istorice și analitice asupra textului literar* [Literary Theory. Historical and Analytical Perspectives on the Literary Text]. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2018.
- Valéry-Grossu, Nicole. *Binecuvântată fii închisoare* [Blessed Be the Prison]. Bucharest: Univers, 2002.
- Verdeș, Ovidiu. "Pentru un studiu românesc al autobiografiei" ["Towards a Romanian Study of Autobiography"]. In *Memorialistica românească: teorie și istorie literară* [Romanian Memoir Literature: Theory and Literary History], editat de Marius-Radu Clim, Ofelia Ichim, Doris Mironescu, Ioana Repciuc. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2020.
- Voicilă, C. *Mărturisitorii din Închisorile comuniste. Minuni. Mărturii. Repere*. [Witnesses from the Communist Prisons. Miracles. Testimonies. Landmarks]. Ediția a doua, revăzută, adăugită și îngrijită de Ciprian Voicilă. Bucharest: Ed. Areopag, Ed. Meditații, 2011.
- White, Haydn. *The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.
- Wurmbrand, Richard. *Cu Dumnezeu în subterană* [In God's Underground]. Bucharest: Stephanus, 2007.